

Katsaukset

FORDISMI KAPITALISMIN PERIODISOINTIYRITYKSENÄ

Tapio Kuure

*Joachim Hirsch*in »Turvavaltio«-kirjasta¹ peräisin olevat käsitteet »läpivaltioistuminen» ja »läpikapitalisoituminen» on koettu suomalaisessa yhteiskuntatieteellisessä ja poliittisessakin keskustelussa hyvin käyttökelpoisiksi. Termit näyttävät tehokailta ja kuvaavilta ja sopivassa yhteydessä käytettynä niillä saa aikaan dramaattisen vaikutuksen. Näyttää kuitenkin siltä, että kyseiset termit otetaan usein irralleen siitä kokonaisuudesta, missä ne on kehitelty ja samalla itse Hirschistä tehdään »rautahäkkiteoreetikko» a'la *Max Weber*. Samantapainen ilmiö suomalaisessa keskustelussa oli nähtävissä *Ottomeyer*-boomin ollessa korkeimmillaan: silloin kaikessa oltiin taipuvaisia näkemään »kapitalismin mykkää pakkoa»; nykyisin kaikki on puolestaan läpikotaisin »läpivaltioistunut» ja »läpikapitalisoitunut».

Yritän seuraavassa tarkastella käsitteiden yhteyttä turvavaltioon, jonka Hirsch liittää aina fordismiin. Fordismia voidaan pitää yhtenä liittotasavaltaisena yrityksenä murtautua ulos »valtionjohtokeskustelun» pääomalogisista umpikujista, joten ensiksi kysymykseen, mitä tapahtui valtionjohtokeskustelulle?

Staatsableitungin jälkihuolto

Valtionjohtokeskustelun jälkihuollossa kävi niinkuin jälkihuollossa usein käy: tiukasti tematisoitu huollettava kohde jätetään silleen ja keskustelijat häipyvät vähin äänin. Uusia ratkaisuja ei paljoa haeta, keskusteluun iskostuu kyyninen sävy ja kehitettyjen käsitteiden kriittinen arviointi jää tekemättä, mikä voisi olla hyvinkin tuottavaa työtä. Sen sijaan, että työskenneltäisiin oman teorian historian parissa, tapahtuu hajoaminen. Valtionjohtokeskustelun hajoamisen tärkeimpiä seurauksia näkyy tämän päivän uusissa liikkeissä ja niiden suhteessa marxilaiseen keskusteluun: marxilaisesta teoriasta puuttuu strategia ja uusista liikkeistä teoria.²

Valtionjohtokeskustelua vastaan suunnattiin suhteellisen helppo syytös sen akatemismista, abstraktisuudesta ja strategian puutteesta. Syytöksen perustana oli se yksinkertainen tosiasia, että keskustelussa ei kehittynyt teoriaa kapitalistisen yhteiskunnan ja kapitalistisen herruusjärjestelmän kehityksestä. Keskustelun kiistattomana tuloksena voidaan kuitenkin pitää valtion itsenäis-

tymisen (Besonderung) johtamista porvarillisen valtion yleisenä muotona eli toisin sanoen »pystyttiin osoittamaan, että kapitalistinen luokkarakenne ja riistosuhde voivat säilyä vain mikäli poliittinen väkivaltakoneisto saa kaikista luokista muodollisesti erotetun olemassaolon.»³ Kysymyksen tutumpi muotoiluhan löytyy mm. vamokap-teorian keskeisistä ongelmanasetteluista, jossa kehitellään kysymystä valtion suhteellisesta itsenäisyydestä. Huolimatta keskustelun rönsyilystä taustalla oli aina havaittavissa yksi ja sama ongelma: kysymys kapitalistisesta yhteiskunnasta määräytyvistä ja historiallisesti kestävistä perusrakenteista eli paljon puhutusta porvarillisen yhteiskunnan anatomia (palkkatyö, tavaranvaihtovälitteinen lisäarvontuotanto, »talouden» ja »politiikan» suhde jne.) ja tämän anatomian suhteesta niihin muuttuneisiin muotoihin, missä se saa historiallisen ilmauksensa. Mutta kuten Hirsch toteaa: »Yhtä vähän kun voidaan johtaa ihmisen käyttäytyminen ihmisen anatomia, yhtä vähän hyödyttää yhteiskunnan anatomian analyysi analysoitaessa historiallisia valta- ja konfliktisuhteita. Ilman teoriaa kapitalistisen yhteiskunta-muodostuman historiallisesta kehityksestä jää valtioteoria paljaaksi luirangoksi.»⁴

Valtionjohtokeskustelun kritisoiminen liiasta abstraktisuudesta ei ole kuitenkaan niin perusteltu kuin syytös konkreettisuuden puutteesta. Tieteellinen keskusteluhan on enemmän tai vähemmän abstraktia. Kyse on siitä, että konkreettinen sisältää enemmän kuin kategorioitten avulla johdetut rakennemääritykset. Valtiotaoriaan täytyy ottaa mukaan luokkasuhteiden ja luokkaristiriitojen kehityksen tarkastelu sekä tuotantotavan historiallinen vaihe; johdettuja käsitteitä on tarkasteltava tässä kontekstissa. Niinpä valtion itsenäistyminen ei ole koskaan itsestään selvä asia kun se on kerran johdettu, vaan se muodostuu aina uudelleen luokkataistelun kulussa, missä puolestaan valtion muoto ja kapitalistisen yhteiskunnan rakenteeseen liittyvä talouden ja politiikan suhde leimaa taistelun muotoa. Poliitiikan tutkijan kannalta kysymys siitä, missä olosuhteissa tämä yhteiskunnallinen kamppailu voi murtaa rajansa ja missä se päättyy pelkästään olemassaolevan muodon sisällä tapahtuvaan mukautumiseen, on hyvin mielenkiintoinen. Tämä ongelma on havaittu erittäin tarkasti Liittotasavallassa »Vihreiden» valmistautuessa vaaleihin. Määritellesään »Vihreät» anti-puolueeksi, joka ei ole vasemmalla eikä oikealla vaan edessä,⁵ *Petra Kelly* näkee selkeästi ne vaarat, jotka liittyvät porvarilliseen politiikan muotoon: »Ehkä jonakin päivänä meidän on tunnustettava, että oli virhe mennä mukaan parlamentteihin.»⁶

Lihaa luiden päälle

Kapitalistisen yhteiskunnan kehitys on monessa suhteessa hyvin aaltoilevaa, kehitys kulkee kriisien kautta eteenpäin, eri vaiheiden välillä vallitsee epäjatkuvuus. Tämä näkyy myös erilaisissa yhteiskunta- ja valtioteorioissa (esikapitalistinen vs. myöhäiskapitalistinen, kilpailukapitalismi vs. monopoli-

kapitalismi). Hirschin mukaan tällä hetkellä ei tarvita tämän tyyppisiä kuvailevia ilmaisuja vaan tarvitaan selitys yksittäisen kapitalistisen kehitysvaiheen nousu-, kriisi- ja ylimenovaiheista.⁶ Tällaisena yksittäisenä vaiheena Hirsch tarkastelee fordismia.

Yhdysvaltain 1930-luvun talouspulan ratkaisuna tunnetaan New Deal. New Dealista lähtenyt nousuvaihe — uusi, pitkä ja tasainen nousu — perustui uusintamis- ja yhteiskunnallistumismalliin, jota Grenoblen koulukunta (*Palloyx, Aglietta*) kuvaa *Gramscin* nojaten fordistiseksi.⁷ Mitä tämä käsite sitten pitää sisällään?

Tarkasteltaessa kapitalismin kehitystä, voidaan huomata, että jokaisella kehitysvaiheella on olemassa suhteellisen pitkä häiriötön kasaantumisen vaihe, jolloin koko kapitalistisen yhteiskunnan kompleksinen rakenne on suhteellisesti tasapainossa (teknologinen kehitys, työn organisaatio, voimasuhteet, poliittinen järjestelmä ja legitimaatiomalli). Tällaisen pitkän vaiheen sisällä on erikseen eroteltavissa suhdannekierron. Häiriöttömän vaiheen jälkeen tuleva rakenteellinen kriisi ilmenee siten, että tuotetun lisäarvon määrä suhteessa kasattuun pääomaan ei riitä enää pitämään yllä yhteiskunnan koko kasaantumisprosessia. Tämä näkyy taantumina ja stagnaationa. *Marxin* kehittämän voiton suhdeluvun laskutendenssin lain perustalta on osoitettavissa pääoman kasaantumisprosessin törmäävän omalta perustaltaan nouseviin ja prosessin omaan logiikkaan liittyviin rajoihin. Tällaisen rakenteellisen kriisivaiheen ylittäminen vaatii uutta kasaantumisstrategiaa, joka ei vaikuta pelkästään tuotantoon ja uusintamismuotoon vaan myös yhteiskunnallistumismuotoon ja koko yhteiskunnalliseen arvomaailmaan.

Fordismin perustana voidaan nähdä kasaantumisstrategia, joka perustuu ennenkaikkea kestokulutushyödykkeiden massatuotantoon ja työprosessin rationalisointiin. Gramscin antama nimitys fordismi perustuu Fordin T-malliin, joka soveltui liukuhihnatuotantoon. Fordismi löi itsensä läpi USA:ssa 1940-luvulla, Euroopassa ja Japanissa USA:n hegemonian vaikutuksesta toisen maailmansodan jälkeen. Fasismi ja toinen maailmansota vauhdittivat omalta osaltaan tätä yhteiskunnan rakenteellista uudelleenorganisointia.

Chaplinin elokuva »Nyky aika» vuodelta 1936 kuvaa liukuhihnatyön vaikutuksia työntekijään. Chaplin sai idean elokuvaansa eräältä sanomalehtimiehellä, joka »kuultuaan että aion vieraillla Detroitissa (...) kertoi minulle siellä tehtaiden käyttöön ottamasta liukuhihnamenetelmästä — suurteollisuus houkutteli maalta tehtaisiinsa terveitä nuoria miehiä, jotka muutamia vuosia liukuhinnan ääressä seisottuaan olivat hermostuneita raakkeja.»⁸ Tämä Chaplinin kuvaus on osaltaan vielä esi-fordistista aikaa. Maaseutuväestö toimi silloin vielä reservityövoimana, perhe sosiaaliturvana ja luonto ilmaisena tuotantovoimana. Tämä perusta on suurelta osin tuhottu. Fordismin perustana oleva kasaantumisstrategia johti yhteiskunnalliseen hajoamiseen. Perhe- ja naapurisuhteet hajosivat, traditionaaliset kulttuurilliset miljööt hajosivat, sosiaalisten suhteiden tavaramuoto kasvoi ja kapitalistisen yhteiskunnan tava-

ramuotoinen vapaus atomisoi yksilöt.⁹ Yhteiskunnan desintergaation eteneminen merkitsi sitä, että valtio alkoi yhä enemmän — erityisesti työvoiman uusintamisen turvaamiseksi maaseudun reservityövoiman ehtyessä — tunkeutua privaattiin. Yhteiskunnallinen ja ihmisten yksityinen elämä alkoi läpikäyvästi valtiollistua.

Yhteiskunnan läpivaltiollistuminen on kääntöpuolena uusintamisperiin läpikapitalisoitumiselle, jonka perustana on uusintamisperiin kehittyminen määrääväksi pääoman arvonlisäyspiiriksi. Tuotannon perustuessa kuluttajille tuottamiseen kokonaisuudessaan kuluttajille on turvattava suhteellisen nouseva ja jatkuva tulonnousu, jolloin voidaan taas tuottaa lisää kuluttajille. Tätä prosessia voidaan jossain määrin säädellä valtiollisin toimenpitein kehittämällä sosiaaliturvajärjestelmää toisaalta ja toisaalta palkkapolitiikkaa.¹⁰ Uusintamisperiin merkitys näkyy myös siinä, että »kolmas maailma» otettiin mukaan »kansainväliseen työnjakoon» kuluttajiksi. Kansainvälisen työnjaon ja maailmanmarkkinoiden korostuessa korostuu myös vahvan valtion asema sisäisen häiriöttömän kehityksen turvaajana. Fordistinen turvavaltio pähkinänkuoressa merkitsee täten valtiota, joka on läpikapitalisoitunut, läpivaltiollistunut; jonka kansallinen politiikka on maailmanmarkkinoiden määräämää, hyvinvointi- ja valvontavaltio, joka on sekä post-demokraattinen että post-fasistinen valtio.

Uuden kasaantumisstrategian kynnyksellä

Fordistinen uusintamis- ja yhteiskunnallistumismuoto ajautui maailmankattavaan kriisiin 1970-luvulla, mikä Hirschin mukaan merkitsee sitä, että kapitalismin kehityksessä olemme tulossa uuden kasaantumisstrategian kynnykselle. Uudet yhteiskunnalliset liikkeet voivat olla tästä ilmauksena ja erittäin ambivalentilla tavalla tämän prosessin kantajia.¹¹

Fordismin taloudellisen kriisin perustana on voiton suhdeluvun laskutendensi, johon vastatendenssiksi ei käy enää teknologinen kehitys ja kasvu: onhan kriisin keskeisenä syynä ollut hillitön usko teknologiaan, »edistykseen» ja kasvuun. Selkeimpiä esimerkkejä kriisin syvyydestä on sosiaaliturvajärjestelmän romuttaminen, joka suuntautuu koko fordistista uusintamismallia vastaan tuhotessaan omaa arvoperustaansa, uusintamisperiä. Yhä selvemmin on havaittavissa ajautuminen kohti kahta yhteiskuntaa, hyvinvoivaa ydintä ja marginalisoituvaa periferiaa. Periferia kantaa entistä selvemmin taloudellisten uudelleenorganisointien kustannukset ja näyttää, ettei siitä välitetä tulevaisuudessa edes kuluttajan vaatimattomassa osassa.

Uusien liikkeiden keskeinen ongelma tässä tilanteessa on yhteiskunnallistuminen (Vergesellschaftung). Toisaalta vaanii marginalisoitumisen vaara yhteiskunnan periferiassa, aloitteen menettäminen, kuihtuminen ja ghettoistuminen. Toisaalla uhkaa liikkeiden politisoitumisprosessissa porvarillisen politiikan muodot. Ollako puolue vai eikö olla?

Mitään selkeitä vastauksia lukuisiin kysymyksiin politiikan tekemisestä ei osaa antaa kukaan, joskaan moni ei ehkä pyrikään. Meneillään on enemmänkin kysymysten aika. Tilaa eriävälle mielipiteille pyritään jättämään hyvinkin paljon.¹² Joka tapauksessa seuraavat liittopäivävaalit maaliskuussa 1983 muodostuvat sekä yleensä uusien liikkeiden että erityisesti »Vihreiden» kanalta niiden historialliseksi merkkipaaluksi.

Fordismi-konseption arviointia

Fordistinen konseptio valtioteoreettisessa keskustelussa on nähtävä uutena avauksena ja tutkimusohjelmallisena kokonaisuutena, jossa tavoitteet ovat korkealla.

Tarkoituksena on hyödyntää liittotasavaltalaisen valtionjohtokeskustelun kehittämä muotoanalyysi ja sen pohjalta edeten kriittisesti työstää *Althusserin* ja ennenkaikkea *Poulantzasin* — unohtamatta *Marxia*, *Engelsiä* ja *Leniniä* — käsitteistöä.

Fordismi on konseptiona hyvin laaja tarjoten mielenkiintoisia näkökulmia poliittiseen kulttuuriin, elämäntapaan ja poliittiseen tietoisuuteen. Sen avulla mm. *Ottomeyerin* kehittämiä sosiologia ja sosiaalipsykologia tarkasteluja on mahdollista hyödyntää politiikan tutkimukseen.

Käsitteenä fordismi on vielä suhteellisen moniselitteinen, mikä osaltaan antaa aihetta kysyä, miten Hirsch lopulta pyrkii kapitalismia periodisoimaan. Fordismin yhteydessä muihin vaiheisiin viitataan lähinnä kuittaamalla aikaisempi vaihe esi-fordistiseksi. Tällöin tulee helposti vaikutelma, että koko aikaisempi kapitalismin historia on ollut valmistautumista fordismiin.

Suhteessa uusiin yhteiskunnallisiin liikkeisiin Hirsch tulee tiettyssä mielessä lähelle *Tourainea*. Kumpikin pyrkii näkemään uusissa liikkeissä jotakin tulevaisuuden poliittisista muodoista.¹³ Hirsch etenee kuitenkin marxilaisittain katsoen selkeämpää linjaa. Hän näkee uudet yhteiskunnalliset liikkeet fordistisen yhteiskunnallistumismuodon synnyttäminä, sen omana tuotteena, samaan tapaan kuin Marx näki työväenluokan kapitalismin tuotteena. Ja tässä onkin ehkä yksi kuumimmista kysymyksistä uusien liikkeiden suhteen: mikä on niiden suhde työväenliikkeeseen; ongelma on yhteinen sekä uusille liikkeille että työväenliikkeelle. Se on molemmille sekä poliittinen että teoreettinen ongelma.

VIITTEET

¹ *Der Sicherheitsstaat. Das »Modell Deutschland«, seine Krise und die neuen sozialen Bewegungen.* Frankfurt am Main 1980. Teos ilmestyy piakkoin myös kustannusosuuskunta Vastapainon suomentamana.

² Rudel, Gerd: *Marxistische Staatstheorie und sozialistische Strategie in der Bundesrepublik.* *Prokla* 47/82.

³ Hirsch, Joachim: Marxilaisen valtioteorian tilasta ja kehitysperspektiiveistä, s. 33. *Tiede & Edistys* 1/81.

⁴ Hirsch, Joachim: *Nach der »Staatsableitung»: Bemerkungen zur Reformulierung einer materialistischen Staatstheorie*. s. 2. Julkaisematon käsikirjoitus 1982.

⁵ Tämä ilmaisu on soveltuvin ottein lainattu Suomeenkin. Uusi SKDL:n sosialistien perustama puolue määrittelee olevansa sosialidemokraattien ja kommunistien edessä eikä välissä. Koska käytössäni ei ole originaalia tietolähdettä, en voi sanoa onko sana »vorn» käännetty »edessä» vai »edellä»... vrt. Petra Kelly, haastattelu: »Wir müssen die Etablierten entblößen, wo wir können.» Spiegel-Gespräch mit der Bundesvorsitzenden der Grünen, Petra K. Kelly teoksessa Mettke, Jörg R. (Hg): *Die Grünen. Regierungspartner von morgen*, s. 35. Hamburg 1982.

⁶ Petra K. Kelly, *emt.*, s. 31.

⁷ Hirsch 1982, s. 10, fordismien suhteesta työväenluokan elämäntapaan, ks. Kasvio Antti: Gramsci, »fordilainen» työläinen ja työväenluokan elämäntapa monopolikapitalismissa. *Sociologia* 1/79.

⁸ Chaplin, C.: *Omaelämäkertani*, s. 367. Porvoo 1964.

⁹ Ottomeyer, Klaus: *Ökonomische Zwänge und menschliche Beziehungen. Soziales Verhalten im Kapitalismus*. Hamburg 1977.

¹⁰ Keynesiläisyyden merkityksestä tässä suhteessa, ks. Buci-Glucksmann, C./Thernborn, G: *Der sozialdemokratische Staat, Die »Keynesianisierung» der Gesellschaft*. Hamburg 1982.

¹¹ Hirsch 1982, 14—15.

¹² Ks. mm. Hirsch, J/Roth, R.: Eine neue Partei oder keine? *Links* 143/82.

¹³ Roth, R.: Neue soziale Bewegungen, s. 90—91, *Literatur Rundschau Heft 7, Sonderheft Neue Praxis* 1982, sekä Touraine, A. (u.a): *Die antinukleare Prophetie*. Frankfurt am Main/New York 1982.